

УДК 159.9-057.87:331.54

Н. О. Кордунова, А. С. Денисюк**ЧИННИКИ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ ПРОФЕСІЙНІ УЯВЛЕННЯ
І КОМПЕТЕНТНІСТЬ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ**

У статті проаналізовано теоретичні підходи й подано опис емпіричного дослідження чинників, що визначають професійні уявлення та компетентність студентів-психологів.

Ключові слова: професія, професійні уявлення, компетентність, психолог.

Кордунова Н. А., Денисюк А. С. Факторы, определяющие профессиональные представления и компетентность студентов-психологов. В статье проанализированы теоретические подходы и представлено описание эмпирического исследования показателей, определяющих профессиональные представления и компетентность студентов-психологов.

Ключевые слова: профессия, профессиональные представления, компетентность, психолог.

Kordunova N. O., Denysiuk A. S. Factors, Determine the Psychology Students' Professional Conceptions and Competence. The article analyzes theoretical approaches and concepts as well as results of assessment of such factors that determine the professional conceptions and competence of psychology students.

Key words: profession, professional conceptions, competence, psychology.

Постановка наукової проблеми та її значення. Актуальність проблеми полягає у вивченні ефективності професійних уявлень і компетентності студентів-психологів, які надзвичайно рідко є предметом емпіричного дослідження [4, 73].

Професійні уявлення і компетентність за період навчання у ВНЗ проявляються і змінюються. Структура професійних уявлень студентів-психологів як мінімум двокомпонентна і включає в себе уявлення про суб'єкт професійної діяльності та про зміст діяльності, зокрема про об'єкт, мету, засоби [4, 75].

Мета нашої статті – показати, що професійні уявлення і компетентність студентів-психологів складаються із двох взаємопов'язаних підсистем: суб'єктивної і предметної. Перша із них утворена сукупністю уявлень спеціалістів про психолога як суб'єкта професійної діяльності, друга – сукупністю уявлень про зміст діяльності.

Завдання дослідження: з'ясувати чинники, що визначають професійні уявлення і компетентність студентів-психологів.

© Кордунова Н. О., Денисюк А. С., 2012

Вчений О. М. Степанов щодо професії зазначає, що це вид трудової діяльності, заняття, який потребує від людини певної підготовки і відповідних особистісних якостей [3, 268].

Чи не найбільш вдало класифікував професії російський вчений Є. Клімов. За предметом праці він виокремив п'ять типів професій: 1) «людина–людина» (предмет праці – люди, групи, колектив); 2) «людина–техніка» (предмет праці – машини, механізми, технічні системи); 3) «людина–природа» (предмет праці – тварини, рослини, біологічні процеси); 4) «людина – знакова система» (предмет праці – цифри, карти, креслення, шифри, коди, тексти); 5) «людина – художній образ» (предмет праці – література, живопис, мистецтвознавство) [1, 18].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Проблемне поле нашого дослідження полягає у спробах дати відповідь на такі запитання:

- Чи існує професійне уявлення і компетентність психологів, а якщо так, то в чому полягає?
- Коли вони виникають і як змінюються за період навчання у ВНЗ? Які чинники визначають професійні уявлення і компетентність?
- Дотримуючись традиції вивчення соціальних уявлень як стійких форм колективної діяльності, а також урахувавши досвід дослідження професійного менталітету, ми ставимо за мету систему професійних уявлень і компетентності психологів розглядати як таку, що складається із двох взаємопов'язаних підсистем: суб'єктної і предметної. Перша із них утворена сукупністю уявлень спеціалістів про психолога як суб'єкта професійної діяльності, друга задана сукупністю уявлень про зміст діяльності.

Дослідження проводилося протягом 2011 р. на факультеті психології ВНУ імені Лесі Українки. У ньому взяли участь 175 осіб.

Основним методом дослідження було вибрано анкетування. Структура опитувальника відповідала розглянутій структурі професійних уявлень. Блок запитань, спрямованих на отримання інформації про суб'єктну підсистему професійних уявлень, містив закрите запитання про мотивацію вибору професії психолога: «Що спонукало Вас поступити на факультет психології?» і відкрите запитання: «Якби Ви знову опинилися в ситуації вибору, чи вибрали б Ви знову психологію як сферу професійної діяльності?». Для дослідження структури

уявлення про професійно важливі якості й особистісні особливості психолога було задано два відкритих запитання: «Хто такий психолог і чим він займається?» і «Чим відрізняється хороший психолог від поганого?». Крім того, було запропоновано полярні профілі особистісних якостей, які потрібно було оцінити за ступенем відповідності «типовому» психологу. Для з'ясування уявлень про зовнішність «типового» психолога поставлено закриті запитання: «Як виглядає типовий психолог?», «Які найхарактерніші його зовнішні риси вигляду?» і «Як Ви уявляєте обличчя “типового” психолога?». Щоб виявити період становлення професійного психолога, було поставлено запитання: «Скільки часу, на Вашу думку, потрібно, щоб стати психологом-професіоналом у вибраній Вами галузі?».

Думка про зміст діяльності психолога, зокрема, уявлення про її мету, предмет, засоби, з'ясовувалася за допомогою таких відкритих запитань: «Що таке психологія?», «Як Ви вважаєте, яка проблематика найбільш актуальна в сучасній психології?», «Яка проблематика буде провідною через 10 років?». Крім цього, було запропоновано назвати п'ять основних психологічних класифікацій професій, а також відповісти на запитання: «Чи повинна психологія вивчати парапсихологічні явища (екстрасенсорику, телекінез, полтергейст, телепатію та ін.)?». Для з'ясування уявлень про об'єкт психологічного дослідження або впливу було поставлено такі запитання: «Хто така людина?», «Від чого страждають люди?», «Що людині приносить щастя?», «Від чого залежить доля людини?». Низка запитань містили інформацію про те, як оцінюються засоби професійної діяльності: «Чого більше в роботі психолога: професійних знань і навичок чи покликання та дару?», «Чи вважаєте Ви, що для добрих знань практичної психології потрібно глибоко вивчати теорію?», «Чи вважаєте Ви обґрунтованим звернення до екстрасенсів у складних життєвих ситуаціях?».

Друга частина опитувальника стосується вивчення таких індивідуально-психологічних особливостей респондентів, як смисложиттєві орієнтації і самовідношення. Смисложиттєві ситуації досліджували за допомогою тесту, який розробив і адаптував О. М. Леонт'єв на основі тесту РП (Purpose-in-Life Test) Дж. Крамбо і Л. Махолика. Самовідношення досліджували за допомогою методики, що її запропонували В. В. Столін і С. Р. Панталеєв [2, 124]. Обробляли відповіді на відкриті запитання анкети через процедуру частотно-сислового аналізу, яка передбачала виділення смислових категорій, що характеризували

висловлювання більшості респондентів, а потім підраховували частоту їх використання.

Аналізуючи дані, одержані за допомогою всіх названих процедур, ми прагнули: *виявити* характеристики професійних уявлень, властивих усім респондентам; *встановити* специфіку уявлень кожної із груп респондентів, порівнявши погляди студентів денної та заочної форм навчання, а також випускників-психологів; *визначити* динаміку професійної компетентності в процесі навчання, для чого потрібно було зіставити відповіді студентів початкового і завершального етапів навчання та порівняти динаміку цих відповідей із даними випускників; *вивчити* індивідуально-психологічні особливості особистості студентів різного періоду навчання і випускників-психологів.

Емпіричні дані обробляли стандартними методами математичної статистики, такими, як двофакторний та кореляційний аналіз. Результати дослідження про суб'єкт діяльності показали, що в усіх респондентів домінували дві групи мотивацій вступу на факультет психології: 1) прагнення допомогти людям «олюднити» суспільство і 2) прагнення розв'язати власні психологічні проблеми, забезпечити особистісний ріст та саморозвиток. І те, і те потребує спеціальних знань, здобути які можна на факультеті психології. Характерно, що це мотивування домінувало у відповідях усіх респондентів незалежно від стажу навчання і наявності будь-якого професійного досвіду. Надія на те, що набуття психологічної компетентності є засобом розв'язання власних і «чужих» проблем, відображає стереотипи масової свідомості щодо психології. Психологію, по суті, розглядають як засіб впливу на себе та на інших, тим самим позбавляючи її самоцінності як предмета пізнання.

Разом з тим, відповідаючи на запитання «Що таке психологія?», більшість студентів денної (3/4 на 1, 3 і 5 курсах) і студенти заочної форм навчання (1/2 на 1-му і 1/3 на 4 і 6 курсах) дали цілком академічні відповіді, назвавши психологію фундаментальною наукою, а не галуззю практичної діяльності для вирішення конкретних проблем. На нашу думку, тут є певна суперечність між оцінкою психології як науки і потребою поставити її на службу практиці. І якщо цю суперечність випускники факультету психології якимось чином переборюють (10 % від 25), то в студентів денної і заочної форм навчання це напруження зберігається. Якщо на першому курсі прикладне значення психології відмічали 10 % студентів, то на 4-му – лише 4 %, хоч

мотивування здобуття цієї професії вказували цілком практичне. Про це свідчить і той факт, що більшість студентів денної (30 % на 1 курсі і 40 % на 4 курсі) і заочної форм навчання (35 % на 1 курсі і 25 % на 4 і 6 курсах) мають намір після закінчення факультету працювати в психологічних центрах різного типу. В науці мають намір залишитися 10–15 % студентів денної і лише 5–7 % заочної форм навчання. Закономірне питання: чи достатньо у практико-орієнтованої більшості конкретних умінь і навичок для розв'язання прикладних проблем, коли саму психологію вони визначають як фундаментальну науку?! Залишається надія, по-перше, на стійкість мотивації звернення до психології (понад 4/5 респондентів зазначили, що повторили б і сьогодні свій вибір) і, по-друге, на провідну думку студентів про те, що для того, щоб стати справжнім професіоналізмом, потрібно вчитися все життя (так думають від 2/3 до 3/4 студентів і випускників).

Психолог – це передусім практик. Такою є думка приблизно 2/3 досліджуваних студентів (третья частина вважає, що психолог – це вчений-дослідник). Відповіді випускників-психологів такі: 50 % назвали психолога вченим, 50 % – практиком. Причому головним об'єктом вивчення і впливу цього спеціаліста є індивід (2/3 досліджуваних, визначаючи психологію, назвали окрему людину її головним об'єктом). Ураховуючи, що реалізація професійної діяльності потребує спілкування з цим об'єктом, не випадково комунікативну компетентність приблизно половина всіх досліджуваних назвала характерною ознакою хорошого психолога. 25 % студентів назвали відмінними перевагами доброго психолога інтелект, наявність глибоких знань, розвиток самосвідомості та гарну рефлексію.

Комунікативна компетентність у поєднанні з інтелектом та волею домінували і серед якостей «типового» психолога. До десятки найбільш «популярних» якостей за оцінками всього контингенту респондентів увійшли: талановитий, душевний, активний, сильний, відкритий, доступний, демократичний, оптимістичний, радісний.

Не менш стереотипними були й уявлення про зовнішній вигляд психолога. За оцінками всіх респондентів, це миловида, елегантна, немолода (зріла) людина, худорлява, з будь-яким кольором очей. Як бачимо, основою цих стереотипних властивостей послужили якості, що мають місце в спілкуванні (миловидість, чарівність і елегантність, витонченість); зрілість (на перший погляд, характеристика віку) тут є показником життєвого досвіду, необхідного для встановлення довір-

ливих контактів з оточенням. Мабуть, не лише в масовій, а й у професійній свідомості психолог – це «психотерапевт», що навіть зовнішнім виглядом лікує психологічні недуги. Про це свідчить і образ обличчя «типового» психолога, спільний для всіх груп респондентів. Воно може бути лагідним або бадьорим, життєрадісним, але обов'язково пригожим, миловидим, рум'яним, тобто прихильним до спілкування. При цьому обличчя має бути одночасно вольовим і суворим, тобто достатньо серйозним, що викликає повагу спеціаліста, який знає собі ціну. Отже, аналіз уявлень про психолога як суб'єкта професійної діяльності дає змогу сказати, що, по-перше, ці уявлення підлягають стереотипізації, про це, зокрема, свідчить високий ступінь подібності відповідей респондентів про мотивацію діяльності психолога і його професійно важливі якості, по-друге, зміст цих стереотипів відображає образ психолога, який склався в масовій свідомості, де він постає передусім як компетентний спеціаліст, що сприяє вирішенню індивідуальних психологічних проблем.

Не можна сказати, що цей образ абсолютно не відповідає реальній практичній діяльності психолога і тим уявленням про неї, які могли б скластися в процесі навчання. Разом з тим очевидно, що із цього образу психолога ніби знято ті його риси й характеристики, які пов'язані зі здійсненням фундаментальних досліджень, об'єктом яких може бути не окрема людина, а група людей і суспільство загалом. Інакше кажучи, якщо врахувати, що функція психолога – пояснення (інтерпретація), прогнозування й оптимізація психологічних феноменів та процесів у суспільстві, то можна дійти висновку, що в професійній свідомості студентів найширше відображена лише одна із цих функцій, пов'язана зі спробами впливу на об'єкт вивчення, передусім окрему людину.

Роль уявлень про суб'єкт діяльності в процесі професійного становлення психолога у ВНЗ не може бути зрозумілою без урахування особистісних особливостей самих респондентів. Категоріальна структура сприймання і причин заняття психологією, і властивостей та якостей психолога завжди тою чи іншою мірою відображає власні особистісні й комунікативні риси респондентів. Дані, одержані за допомогою опитувальника самовідношення, дають змогу встановити, що для студентів характерні: 1) позитивна оцінка себе в цілому, своїх якостей і перспектив, що призводить до позитивної Я-концепції; 2) прийнятий рівень внутрішньої чесності й відкритості перед собою

та іншими; 3) усвідомлення норм, правил як еталонів для оцінки своїх якостей; 4) здатність до керування і контролю власними емоціями, бажаннями та переживаннями; 5) прагнення до саморозвитку і самозміни при середньовиражених самокритичності та рефлексивності. Дані, одержані засобом методики смисложиттєвих орієнтацій, свідчать: 1) показники у всіх підгрупах високі: і загальна осмисленість життя, і його окремі аспекти; 2) встановлено деякі відмінності характеристик студентів денної та заочної форм навчання за субшкалами «мета життя» і «локус контролю Я»; 3) виявлено, що показники випускників-психологів за всіма субшкалами дещо вищі, ніж показники студентів; 4) встановлено наявність динаміки ряду показників студентів за період навчання: «загальне осмислення життя», а також показники за субшкалами «мета життя» і «локус контролю Я» у старшокурсників дещо вищий, ніж у першокурсників.

Підсумовуючи дослідження особистісних особливостей респондентів за допомогою обох використаних процедур, переконуємося в справедливості неодноразово висловленого твердження про те, що становлення людини як професіонала безпосередньо пов'язане з її розвитком як особистості і передбачає появу в неї або нових якостей і властивостей, або розвиток наявних задатків. А. К. Маркова справедливо підкреслювала, що становлення професіонала – це «прирощування» до психіки людини, її збагачення [4, 75]. Прирощування вихідних високих показників осмислення життя і самосвідомості відбулося і в досліджуваних студентів-психологів усіх форм навчання. Закономірне запитання: якій саме «трудограмі» відповідає подібна «психограма» спеціаліста? Інакше кажучи, якого роду предметну професійну діяльність може і здатна здійснити людина, що володіє названими психологічними якостями? Пошук відповіді потребував вивчення предметної підсистеми професійного менталітету, тобто уявлення респондентів про зміст діяльності: її об'єкт, мету, засоби.

Які ж уявлення про зміст такого роду занять, який називається психологією? Наше вивчення цього питання показало: три четверти молодших студентів денної форми навчання переконані, що психологія – фундаментальна наука, метою якої є виробництво знань, які дозволяють пояснити і прогнозувати характер психічних феноменів. Хоч цей погляд поділяють студенти старших курсів, проте до закінчення навчання (студенти 5–6 курсів) учетверо зростає кількість людей, упевнених, що психологія – прикладна наука, корисна для

суспільства і людини. Проте, як би не трактували поняття «психологія» респонденти, працювати після закінчення університету (дві третини з них) хочуть у різних практичних психологічних центрах.

Яким же чином презентується предмет психологічного дослідження або допомога? Аналіз відповідей на запитання: «Що таке психологія?» свідчить, що дві третини студентів усіх підгруп таким об'єктом вважають індивіда (серед випускників-психологів таких було 3/4), на другому місці за частотою згадувань – процеси спілкування, десята частина опитаних бачить у психології засіб пізнання різноманітних об'єднань і засобів впливу на них. Подібний висновок виникає і в результаті аналізу проблем, що їх респонденти оцінюють як актуальні: від третини до половини з них є індивідуально-психологічними проблемами різного роду. До речі, старшокурсники таких проблем називають більше, ніж молодші студенти. Психологічні проблеми груп, суспільства і взаємодія людини з ними також цікавлять від однієї третини до двох третин студентів, але в старшокурсників інтерес до них знижується. Показово, що, розподіливши названі респондентами «актуальні проблеми» за галузями психології, ми встановили: більшість цих проблем стосуються психології особистості, соціальної і клінічної психології. Той факт, що психологічна реальність проблематизується через призму саме цих трьох розділів психології, заслуговує спеціального дослідження. На нашу думку, названі галузі психології охопили більшість так званих актуальних проблем не тому, що респонденти оцінюють їх як найбільш вірогідні сфери «приросту» психологічних знань, оскільки ні старшокурсники, ні тим більше першокурсники не володіють ні ерудицією, ні навичками, які дали б їм змогу зробити подібні оцінки. Справа, найімовірніше, в тому, що саму актуальність багато студентів оцінювали як злободенну проблематику. У цьому зв'язку лідерство психології особистості, соціальної і клінічної психології зумовлене особливою прикладною значущістю проблем. Точніше, ці проблеми більш доступні для сприймання, оскільки їх безпосередньо відчують, у тому числі й самі респонденти.

Уявлення досліджуваних про теоретичний фундамент психологічного значення відображено в складених ними переліках «основних теорій». До таких «теорій», за оцінками всіх респондентів, віднесено психоаналіз, біхевіоризм, культурно-історичну теорію Л. С. Виготського, теорію поля К. Левіна, які назвала приблизно половина респондентів кожної підгрупи, а також гуманістична психологія, теорія

діяльності О. М. Леонтьєва, гештальттерапія і когнітивізм, що їх указали 25–40 % опитаних усіх груп. Слід звернути увагу на те, що, по-перше, цей список із невеликими варіаціями відтворювався у відповідях усіх без винятку респондентів, у тому числі випускників-психологів. По-друге, у ньому представлено і теорії, і теоретичні орієнтації, які досліджували погано диференціюють. По-третє, навіть незважаючи на змішування «масштабів» названих концептуальних схем, перелік їх не зовсім повний. Якщо взяти до розгляду всі згадані теорії, то їх кількість не перевищує десяти. Цілком можливо, що ці теорії – свого роду типовий концептуальний «каркас» психологічного знання, засвоєного вже в перші місяці професійного навчання.

Закономірне запитання: наскільки сприяє цей стандартний теоретичний багаж становленню психологічної спрямованості розуму? Спеціальною термінологією на кінець навчання студенти оволодівають, але наскільки глибоко і стійко засвоїли вони систему науково-психологічної категоризації «підпорядкованих» цій дисципліні явищ? У чи є вона певною цілісною системою? Така небезпека викликана тим, що 2/3 першокурсників і 3/4 старшокурсників переконані, що психологія має вивчати парапсихологічні явища, такої ж думки дотримується половина випускників-психологів. Ще більшою мірою у сформованості професійного світогляду респондентів викликає сумнів той факт, що від 1/4 до 1/3 із них зізнаються, що вірять у гороскопи, і приблизно така ж частина вважає обґрунтованим звернення до екстрасенсів у складних життєвих ситуаціях. Що за цим: визнання прихованої від погляду психолога частини душі? Як же психолог розуміє людину? Шукаючи відповідь на це запитання, ми і попросили респондентів розповісти, як би вони охарактеризували людину інопланетянинові, як пояснили б йому, що приносить людям щастя, від чого вони страждають, від чого залежить їхня доля. «Зустріч з інопланетянином» було запропоновано досліджуваним для того, щоб розбудити їхню фантазію і зробити непотрібною апеляцію до теорій особистості, що встановилися в «земній психології».

Респонденти описували інопланетянам людину, використовуючи значну кількість параметрів. Ці параметри умовно можна поділити на три групи. До першої ми віднесемо такі ознаки, як розміри і форма тіла, тривалість існування, місце проживання, статеві та расові відмінності, інші зовні спостережувані характеристики. До другої групи віднесено ознаки, що описували біологічну природу людини як живої істоти: рефлексивність, репродуктивність, прагнення до гомео-

стазу, адаптивність. До третьої групи ми віднесли ознаки, що вказують на існування психічних процесів. Саме ця група виявилася надто широкою, що дало змогу виділити в ній п'ять підгруп: першу утворюють численні вказівки на те, що людина володіє рефлексивною свідомістю (розумом, інтелектом), тобто здатністю розрізняти об'єкти і їх образи, які породжують складний внутрішній світ; до другої підгрупи віднесено твердження про наявність у людини мотивів, бажань, потреб як джерел зовнішньої активності й самовдосконалення; в третю підгрупу ми поєднали висловлювання про те, що життєдіяльність людини – це не лише пристосування до навколишнього природного і культурного середовища, а й перетворення його у своїх власних інтересах; до четвертої підгрупи віднесено згадування про соціальну зумовленість людини, про суспільний характер її буття; до п'ятої підгрупи – вказівки на динамічність, мінливість, суперечність психологічних властивостей людини.

Можливо, ця реконструкція «образу людини» у студентів, зроблена за допомогою часткового висловлювання, не є повною. Разом з тим, потрібно підкреслити, що «образ людини», який склався в наших респондентів, не примітивний, особливо при описі психологічних характеристик.

Загалом дослідження дало змогу зробити такі **висновки**. Встановлено, що структура професійних уявлень студентів-психологів як мінімум двокомпонентна й охоплює: 1) уявлення про суб'єкта професійної діяльності, у тому числі мотивації заняття психологією, професійно важливі якості та здібності спеціаліста-психолога, його зовнішній вигляд та ін.; 2) уявлення про зміст діяльності, зокрема про об'єкт, мету, засоби.

Показано, що професійна компетентність психологів щонайменше дворівнева і містить як порівняно варіативні («поверхові») уявлення, так і більш стійке репрезентативне «ядро» (предметні уявлення – про образ результатів діяльності та засобів їх досягнення). Саме вони задають конфігурацію використаних спеціалістами категоріальних схем оцінки психічної реальності.

Підтверджено, що професійні уявлення та компетентність психологів виконують важливу функцію інструменту пізнання, тобто опис, класифікацію і пояснення феноменів психологічного. Близькою до названої є друга – адаптивна функція уявлень, що виявилася в згладжуванні незвичних, неочікуваних явищ через уведення їх у звичну систему значень. Третя функція професійно-психологічних уявлень –

функція самовираження – дає змогу спеціалісту відчувати себе володарем «таємничого знання», «інженером людських душ», що сприяє зміцненню Я-концепції і захисту «Я» від критики і посягань з боку неспеціалістів. Четверта функція – соціальна ідентифікація, тобто усвідомлення причетності до професійного цеху психологів, що дає можливість професійного спілкування, визнання заслуг і т. д.

Встановлено, що професійний світогляд студентів-психологів формується на стику науково-теоретичного та життєво-практичного пізнання психологічної природи людини і суспільства, внаслідок чого відрізняється внутрішньою суперечністю, еkleктизмом, використанням звичайних схем інтерпретації психологічної реальності, стереотипністю.

Отже, мети дослідження – виявити структуру і генезис професійно-психологічного образу – загалом досягнуто. Зрозуміло, що «відповідальність» за виявлення особливостей професійної компетентності й самосвідомості студентів-психологів лежить не лише на них самих або їхніх викладачах, а й на стані психології як такої. Побудова цілісної інтегративної психологічної теорії і переборення її відриву від практики все ще є завданнями майбутнього.

Список використаної літератури

1. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов. – Ростов н/Д : Факел, 1996. – С. 18.
2. Лучшие психологические тесты для профотбора и профориентации / отв. ред. А. Ф. Кудряшов. – Петрозаводск : Вести, 2002. – С. 124.
3. Психологічна енциклопедія / авт.-упоряд. О. М. Степанов. – К. : Академ-видав, 2006. – С. 268–269.
4. Фонарёв А. Р. Развитие личности в процессе профессионализации / А. Р. Фонарёв // Вопр. психологии. – 2005. – № 6. – С. 72–83.